

De Koningin Elisabeth-Medaille

In deze maand mei 2020 doet de medische wereld er al bijna twee maanden lang alles aan om de Covid-19-pandemie in te dammen. De gezondheidswerkers, die zich buiten het kader van hun takenpakket om en met gevaar voor eigen leven inzetten, worden over de hele wereld bewonderd. Deze erkenning blijkt uit dagelijks applaus of materiële ondersteuning. In het besef dat ze een historische gebeurtenis meemaakt, geeft een deel van de samenleving ook uiting aan de wens om te breken met het verleden, door het doorvoeren van sociale hervormingen.

Honderd jaar geleden was het einde van de Eerste Wereldoorlog ook een gelegenheid om de samenleving die uit die beproeving voortkwam te heroverwegen. De oorlogsinspanning vroeg om krachtige maatregelen door middel van de erkenning van reeds bestaande sociale strijd. Bij zijn "Blijde Intrede" in Brussel op 22 november 1918 benadrukte Koning Albert I in zijn toespraak tot het Parlement dat "gelijkheid in lijden en uithoudingsvermogen gelijke rechten schept voor de uitdrukking van publieke aspiraties". Hij kondigde de facto het besluit van de regering aan om vanaf 1919 algemeen kiesrecht voor mannen in te voeren, dat in 1920 voor vrouwen op gemeentelijk niveau van kracht zou zijn. Onder druk van de arbeiders volgde in 1921 de invoering van de 8-urige werkdag en de 48-urige werkweek.

Deze politieke en constitutionele besluiten maken deel uit van een lange implementatie van een cultuur die bevorderlijk is voor het nagaan van de behoeften van het maatschappelijk middenveld. Een van de vele vormende factoren van deze cultuur is de democratisering van het eerbetoon, die tot uitdrukking komt in de creatie van medailles. In België werden tijdens de Eerste Wereldoorlog vanaf 1915 burgerlijke onderscheidingen toegekend aan burgers of niet-strijdersmilitairen voor uitzonderlijke verdiensten, naar het model van 1867 (ingesteld om uitzonderlijke carrières in de administratie te belonen). Deze kleine versierselen zijn uiterlijke tekenen en symbolen, die een sociale herkenning vormen die essentieel is voor het overwinnen van traumatische ervaringen tijdens de oorlog. Het is noodzakelijk om betekenis te geven aan een ondraaglijke gebeurtenis en te laten zien dat het lijden niet tevergeefs is geweest. Deze medailles zijn ook uitingen van nationalisme en helpen een jonge natie die zichzelf al economisch heeft opgebouwd, maar die nu verstevigd wordt door een vaderlandsgevoel één te laten worden. Een patriottisme waarvan de glans door de jaren heen zal verbleken met het opnieuw opduiken van communautaire spanningen.

Onder de andere materiële sporen valt een medaille met de beeltenis van koningin Elizabeth op. Deze bronzen medaille, uitgegeven op 15 september 1916, is bestemd voor diegenen, Belgen of buitenlanders, die zich tijdens de Eerste Wereldoorlog minstens een jaar lang aan caritatief oorlogswerk hebben gewijd. Een versie heeft een rood kruis in de open cirkel onder het lint om het ziekenhuispersoneel te bedanken voor hun toewijding aan de zieken en gewonden. Deze medaille is vooral bedoeld voor verpleegkundigen die, in een geest van constante en bescheiden opoffering, hebben geholpen om de ellende die door de oorlog wordt veroorzaakt te verlichten. De link met koningin Elizabeth, koningin-verpleegster, afgebeeld op de voorzijde van de medaille, is natuurlijk omdat, zoals minister van Binnenlandse Zaken Paul Berryer heeft opgemerkt, ze "vriendelijkheid, toewijding en zelfopoffering verpersoonlijkt". Op de achterkant staat een vrouwenfiguur getooid met de verpleegsterssluier die een olielamp vasthoudt - een verwijzing naar Florence Nightingale, de dame met de lamp, een Engelse pioniere in de verpleging - en omgeven door de tekst "Pro Patria

Honore et Caritate" symbool voor onderwerping aan het werk van de plicht en de mensheid, deugden die worden toegeschreven aan degenen die "witte engelen" zullen worden genoemd.

Hoewel een brochure misschien niet genoeg is om mensen de kwellingen van de oorlog en de reeds bestaande sociale strijd te doen vergeten, onderstreept het toch de erkenning van een beroep dat vooral tijdens de oorlog erg in trek was. De dodelijke gevechten die volgden op de invasie van België door de Duitse troepen op 4 augustus 1914 hadden al snel gevolgen voor de gezondheidsdienst van het leger en de afdelingen van het Rode Kruis, die door de gebeurtenissen overweldigd werden, met een desorganisatie als gevolg. Er was een gebrek aan gekwalificeerd personeel en gediplomeerde verpleegsters, en in het hele land werden inderhaast eerstehulpstations geopend; veel vrouwen boden zich vrijwillig aan, zoals Joséphine Cloostermans, een schippersvrouw die zich bij het uitbreken van de oorlog bij het Rode Kruis aansloot en die later de Koningin Elisabeth-medaille zou krijgen voor de hulp aan de zieken en gewonden in Ieper tijdens de winter van 1914.

Medische voorzieningen lopen parallel met de voortgang van de gevechten. Zodra het conflict begon, vroegen de vorsten aan chirurg Antoine Depage om de organisatie van het Rode Kruis op zich te nemen en een chirurgische eenheid in te richten in het Koninklijk Paleis. Eind oktober vroeg de koningin aan Depage om operatie- operatiewagens en ziekenhuizen op te zetten en te runnen achter de rivier de IJzer, waar het leger zich vier jaar lang zou ingraven. Het project werd voltooid met de opening op 21 december 1914 van het 1.000 bedden tellende Oceaanziekenhuis in de Panne. Het personeel bestond aanvankelijk voornamelijk uit Engelse verpleegkundigen. Het aantal Belgische verpleegkundigen, waarvan velen een opleiding in Engeland hadden genoten, nam geleidelijk toe en bracht het totaal op meer dan 200 voor een dertigtal artsen. Onder invloed van de Engelse verpleegmethoden was de discipline militair, met strenge regels en een verplicht uniform. Bijna vier jaar lang leefden de verpleegkundigen in het ritme van het wachten op gewonde patiënten, of zelfs van een echte toestroom als er een ramp opdoemde, en dit allemaal in de angst voor artillerievuur.

In de loop van de maanden kreeg het ziekenhuis een gedegen reputatie, versterkt door de symbolische rol van de koningin, die het Rode Kruis-uniform droeg en zich identificeerde met alle verpleegkundigen. Elisabeth werd het boegbeeld van het beroep, bekend om het assisteren van chirurg Lepage tijdens operaties of om het aanleggen van verbanden en het bezoeken van gewonden. Een andere naam die aan het ziekenhuis verbonden is, is die van Marie Picard, echtgenote van Antoine Depage en een gerenommeerd verpleegster. Voor de oorlog was ze administratief directrice geweest van de Belgische School van Gediplomeerde Verpleegsters en had ze samen met haar man deelgenomen aan het sturen van ambulances van het Rode Kruis tijdens de Balkanoorlog in 1912, waarvoor ze werd onderscheiden met de Orde van Chekafat van het Ottomaanse Rijk. Toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak, begaf ze zich met de ambulance van het Koninklijk Paleis naar het Oceaanziekenhuis. In 1915 ging ze naar de Verenigde Staten om geld in te zamelen om de humanitaire situatie in België te verbeteren. Door de Amerikanen werd ze destijds omschreven als "de personificatie van de heldenmoed van de Belgische vrouwen". Marie Picard is bij haar terugkeer omgekomen aan boord van de Lusitania, die getorpedeerd door een Duitse onderzeeër.

In datzelfde jaar werd een andere Britse verpleegster die in België woonde, Edith Cavell, door de Duitse bezetter neergeschoten omdat zij een ontsnappingsnetwerk van geallieerde soldaten had opgezet. Het lot van deze twee verpleegsters gaf het beroep een aura van martelaarschap en veroorzaakte verontwaardiging over de hele wereld. Hun verdwijning opgezet de propaganda en draagt ertoe bij de nobele strijd van de krachten van de Triple Entente tegen de Duitse barbaarsheid te rechtvaardigen, die verpleegsters, belichamingen van de primaire deugden, vermoordt. Het slaan van een "1915 Remember" medaille met de beeltenissen van Edith Cavell en Marie Picard wakkerde de oorlogscultuur aan die, door een ontologisch kwade vijand in diskrediet te brengen, tot doel had het geweten te mobiliseren en uiteindelijk de Verenigde Staten in de oorlog binnen te halen.

Het tot helden maken van deze verpleegsters en de cultus van de koningin maken deze figuren tot voorbeelden die navolging verdienen, omdat ze concreet uiting geven aan het waardensysteem van een samenleving waar iedereen wordt uitgenodigd om zich bij aan te sluiten. Deze zelfopoffering wordt bevorderd door een iconografie die de mythe van de "witte engel" verspreidt, terwijl de vreselijke tol van de gevechten wordt getemperd door de censuur van de kranten. Deze visie staat in contrast met het dagelijkse leven in het Oceaanziekenhuis, waarvan de geschiedenis ons vooral bekend is dankzij de publicatie in 1936 van het boek *Infirmières de Guerre en Service Commandé* (Nederlandse editie: *Oorlogsverpleegsters in bevolen dienst* - Snoeck Publishers, Gent, 2000), gebaseerd op de dagelijkse aantekeningen van Jane De Launoy. Jane De Launoy studeerde in 1908 af als verpleegster aan de school van Sint-Camillus en was een van de eerste twee Belgische verpleegsters die zich in het Oceaanziekenhuis gingen werken, waar ze tot 1920 bleef. Als erkenning voor haar toewijding ontving ze de gouden medaille van de Leopoldsorde II en de Koningin Elisabeth-wedstrijd. Haar boek is een onschatbare bron voor het begrijpen van de verschrikkingen van de oorlog die het ziekenhuispersoneel heeft doorgemaakt. Het laat ons de afschuwelijke omstandigheden zien waarin de verpleegsters moesten werken, steeds weer in aanraking met de gehavende lichamen van soldaten en burgers, in een geest van zelfopoffering, zoals Henriette Van Acker, die de Koningin Elisabeth-medaille gekregen heeft. Zij zet haar werk voort nadat ze de hele nacht bij haar verloofde is opgebleven, die dodelijk gewond is geraakt door een kogel in de borst. In de conclusie van haar boek reflecteert Jane De Launoy op de menselijke waardigheid en onthult ze de keerzijde van de medaille van betrokkenheid bij de gewonden, namelijk die van de eenzaamheid van degenen die onmenselijke situaties hebben meegemaakt:

" Velen van degenen die ons dierbaar zijn liggen daar in het land van Vlaanderen, en na te veel lijden blijft er heel zeker een dubbel gevoel in ons achter! Er blijft ook die absolute minachting voor veroordelen die tot gevolg zal hebben dat we het gevoel hebben dat we op de een of andere manier aan de kant gezet worden... en die egalitaire mentaliteit die ons nu een wezen alleen om zijn persoonlijke waarde laat waarderen, zonder rekening te houden met zijn situatie of zijn naam! Onze nieuwe manier om het leven in te schatten zal ons door middel van de eenzaamheid van de ziel laten boeten voor onze passage in het bloedige strijdperk, omdat velen ons niet meer zullen begrijpen! ».

Deze bijzondere geschiedenissen worden vaak overschaduwed door grote militaire operaties, maar de creatie van de Koningin Elisabeth-medaille is toch een bewijs van de erkenning van burgers als bijdragers aan het idee van natievorming, waaruit een nieuwe visie op de sociale orde voortkomt. De Grote Oorlog heeft de facto bijgedragen aan de verheerlijking van het zeer jonge beroep van verpleegkundige. Het maatschappelijk nut van het beroep werd erkend en de Engelse verpleging werd een noodzaak: diepgaande wetenschappelijke studies, militaire discipline en onderwerping aan de regelgeving. Het stelde veel jonge meisjes in staat om een betaalde activiteit uit te oefenen die het overwegen waard is. Er wordt een herwaardering van het verpleegkundige beroep geclaimd en de studies worden in 1921 gereorganiseerd, maar noch de arbeidsomstandigheden, noch de lonen worden verbeterd. In 1922 wordt de Nationale Federatie van Verpleegkundigen van België opgericht, met als doel de verdediging van de professionele, materiële en morele belangen van de ingeschreven verpleegkundige. Maar de verpleegkundigen hadden moeite om hun stem te laten horen. Plichtgevoel, moed, vrijgevigheid, toewijding, deze tijdens de oorlog verworven kwalificaties dragen, naast de religieuze origine en de vrouwelijke status van het beroep, bij aan de acceptatie van de moeilijke werkomstandigheden van de verpleegkundigen. Geen extra betaling voor niet-standaard diensten. De wet op de 8-urige werkdag en de 48-urige werkweek, die dateert van 1921, zal pas in 1937 in de ziekenhuizen van toepassing worden.

Honderd jaar na het einde van de Eerste Wereldoorlog confronteert de door de Covid-19 pandemie ontstane situatie landen met een onzichtbare vijand die in staat is de grootste machten ter wereld te destabiliseren. Het klimaat dat door de pandemie wordt geschapen wordt vaak omschreven als een oorlogssituatie, vanwege de mobilisatie die het veroorzaakt en omdat de radertjes van de maatschappij tot stilstand zijn gekomen, in afwachting van de terugtrekking van de vijand. Zoals in elk conflict hebben onze samenlevingen helden gecreëerd, die een waardensysteem laten zien dat de gemeenschap omarmt en de sociale cohesie versterkt. Uitingen van altruïsme en toewijding verminderen het gevoel van hulpeloosheid ten opzichte van een sterfelijkheid die ons te boven gaat. Maar buiten het applaus om, hoe zal de sociale erkenning van degenen die in de frontlinie zaten, worden gerealiseerd? Dit zal een van de vragen zijn die aan het einde van dit belangrijke evenement moeten worden gesteld, om er betekenis aan te geven. Meer in het algemeen is het een algemene reflectie op onze samenlevingen. Op 18 november 1918 stelde de krant *Le Soir* al een essentiële vraag aan de Belgische samenleving: zijn we klaar om de toekomstige uitdagingen aan te gaan? "Zijn we klaar om ons land op een nieuwe basis te herstellen en de gigantische taak die ons te wachten staat, aan te pakken? Zijn we bereid om onze oude politieke ruzies op te geven, of om ze tenminste het zwijgen op te leggen? Zijn we klaar om de problemen die ons morgen te wachten staan te benaderen, met een geest die vrij is van vooroordelen, met een heldere en gezonde geest? Zijn wij bereid de offers te brengen die de belangen van het land zullen eisen, onze arbeidswetgeving te herzien, onze plichten te vervullen, al onze plichten, tegenover de werknemers en de nederigen?". Al deze vragen zouden *mutatis mutandis* kunnen worden toegepast op onze hedendaagse samenlevingen.

Geoffrey Schoefs

Bibliografie

- BORNÉ A.-C., Distinctions honorifiques de la Belgique, 1830-1985, Bruxelles, Creadif, 1985.
- DE LAUNOY J., Infirmières de guerre en service commandé, L'Édition universelle, Bruxelles ; Desclée De Brouwer, Paris, 1936 [2015].
- DESCHEPDIJVER S., La Belgique et la Première Guerre mondiale, Bruxelles, Peter Lang, 2016. -Dictionnaire des femmes belges XIXe – XXe siècle, Bruxelles, Racines, 2006.
- JOIRIS A., De la vocation à la reconnaissance : les infirmières hospitalières en Belgique 1789- 1970 : genèse, émergence et construction d'une identité professionnelle Marchienne-au-Pont, Socrate édition, 2009.
- Le soir, 18 novembre 1918. -MARAITE L., Le rôle des médecins/infirmiers/brancardiers dans la bataille de Liège, Liège, 2017.
- Médecins de la Grande Guerre, en ligne, <https://www.1914-1918.be/index.php> (page consultée le 20/04/2020).
- Moniteur belge, Bruxelles, Imprimerie du Moniteur belge, 1921.
- Moniteur belge, Bruxelles, Imprimerie du Moniteur belge, 1922.
- Recueil des circulaires, instructions et autres actes émanés du ministère de la justice ou relatifs à ce département, années 1915-1918, Bruxelles, Imprimerie du Moniteur belge, 1921.
- Recueil des circulaires, instructions et autres actes émanés du ministère de la justice ou relatifs à ce département, années 1919, 1920, 1921, Bruxelles, Imprimerie du Moniteur belge, 1923.